

Брич В. Я.

докторант Ради по вивченню продуктивних сил НАН України,

м. Київ

**Приватизаційні процеси в контексті життєвого рівня населення:
спроби ретроспективного аналізу**

Наріжний камінь творення економіки нового типу – приватизація, роздержавлення виробництва, сфери торгівлі та послуг, за якими слідує акціонування фінансово-банківських установ, розвиток недержавних структур в медицині, страхуванні, культурі, освіті. Тобто приватизація державного майна – не одночасний, підпорядкований директиві захід, а багатетапна перебудова в різних напрямках. Порядок її реалізації розробляється державними відомствами і по вертикалі спрямовується з “верхів” до “низів”.

У переважній більшості країн, що розвиваються, існував досить жорсткий контроль чиновницького апарату за економічними процесами. Так тривало до другої половини минулого століття, коли національному капіталу стало надзвичайно тісно в межах державного регулювання. Подальший рух уперед сповільнювався і замаячила загроза економічного краху. Тоді в більше, як 80 країнах світу започаткували якісно нові програми суспільного розвитку. Усі вони базувалися на заміні державного регулювання ринковими відносинами.

Проте суспільний прогрес не стоїть на місці. Те, що вчора було прогресивним, нині-завтра – старіє. Те, що виглядає привабливим, при глибшому ознайомленні привідкриває й слабкі боки. Приватизація економік ряду зарубіжних країн призвела до серйозних позитивних змін, хоча не обійшлося і без негативу. Згадаймо нашого найближчого західного сусіда – Польщу. Вона свого часу на шляху до ринку пережила масштабну кризу власної тяжкої індустрії, яка привела до різкого падіння життєвого рівня

населення. А через кілька років такий же економічний обвал стався і в Україні.

Звісно, було б помилкою вважати економічну депресію виключно наслідком роздержавлення, бо тут діяло чимало інших причин. Проте абсолютно природно, що ломка старого і народження нового відбуваються з труднощами. У країнах з розвинутою ринковою економікою неефективні виробництва приречені на зникнення внаслідок постійної конкурентної боротьби. Там цей процес своєрідного відбракування серйозної шкоди на мікрорівні не завдає: на зміну банкруту приходять життєстійка, економічно міцна господарська одиниця. Виняток становить хіба період всезагальної кризи.

У країнах, що розвиваються, та в державах планової суворо регульованої економіки ситуація інша. Тут господарський комплекс створювався як єдине ціле. Мікроефективність складових не особливо враховувалася, що зумовлювалося централізацією управління і вироблення рішень. Приватизація наголос суттєво змістила: з макро – на мікрорівень, який часто виявлявся не готовим працювати самостійно. І не тільки це.

При глибокій диверсифікації структури промислового виробництва розподіл праці між галузями і всередині галузей настільки контрастний, що позбавлені централізованої підтримки збиткові і неприбуткові підприємства (їхня питома вага в національній економіці немала), починають задихатися і виробництво опиняється в смузі паралічу. Це бачимо на вітчизняному прикладі. Приватизація по-українськи відбувалася і відбувається з неабиякими складнощами та потрясіннями в суспільстві з немінучим падінням життєвого рівня населення.

Втім, якщо для нас зміна курсу від державної регульованої економіки до ринкової означала глобальний поворот, то в розвинених країнах процесі приватизації теж не є рідкістю. Але там державний сектор переходить

в приватні руки не як наслідок суспільної переорієнтації, а стимулюється політикою підтримки групових інтересів.

Приміром, у Сполучених Штатах Америки, де домінує економічна теорія “суспільного вибору”, у боротьбі за власні соціальні інтереси чимало бізнесових груп об’єднується, вважаючи роль державних органів занадто сильною. Англія в часи правління кабінету Маргарет Тетчер здійснила широкомасштабні приватизаційні заходи, зокрема, у вугільній галузі, аби нейтралізувати політичний вплив профспілкового руху.

Як би не було, загальний же принцип підходу всякого суспільства до приватизації визначається активністю суб’єктів, зацікавлених у певному розвитку політико-економічних подій. Формуються відповідна інфраструктура та правове поле, стаються глибокі зміни в мотивації трудової поведінки. Проте найважливішою соціальною установкою є підвищення життєвого рівня. На все потрібен час, бо перехід від адміністративно-командних важелів в економічному бутті до ринкового його укладу не може відбутися за один раз. Спершу необхідно створити умови для максимальної ділової активності підприємства, підприємця. Приватна власність має стати рівноправною і де-юре, і де-факто.

Перетворення колись державних виробництв у відкриті акціонерні товариства, до речі, мало чітку і конкретну мету: усунути чиновницький апарат від розподільчо-управлінських функцій, пішовши шляхом дерегуляції. Так давався простір власнику – господарю, відповідальному за результати діяльності, котрі в перспективі повинні привести до підвищення життєвого рівня. Разом з тим держава залишає за собою механізми впливу на створення умов для здорової конкуренції і запобігання монополізму. А потреба споживчого ринку формує ту чи іншу структуру виробництва, присутність економічно доцільної кількості виробників, які вступають між собою у конкуренцію, що опосередковано приведе до зміни життєвого рівня.

Дехто з економістів вважає початковий період процесу приватизації революцією. Мовляв, стався не просто перехід до іншого економічного укладу життя, а відбулася зміна відносин власності. Мабуть, до такої точки зору слід підходити зважено, з критичним осмисленням. Бо приватизація – це тільки одна із граней економічної реформи. Її можна порівняти з витокм струмочка, що дає початок річці, повноводдя якій приносять численні великі і малі притоки.

Вітчизняна практика приватизації визначальна, насамперед, масштабістю завдань, вирішення яких ускладнювалося відсутністю інфраструктури ринку капіталу, різким спадом виробництва, нестачею фінансових ресурсів у зубожілого населення. Лібералізація цін на державне майно та пільги для трудових колективів плюс інших категорій громадян призвели на початкових етапах до сертифікатної приватизації, мізерних грошових надходжень у бюджет. На аукціони виставлялися здебільшого пакети акцій потенційних банкрутів, які без приходу інвестора-реального власника не могли подолати кризу. Вести мову про саму можливість підвищення життєвого рівня населення на цьому етапі взагалі некоректно.

Директор американського Інституту європейських, російських і євразійських досліджень при університеті Джорджа Вашингтона Д. Міллер, говорячи про особливості початкової фази ринкових реформ на пострадянському просторі, російську модель приватизації (близьку до української) вважає занадто заідеологізованою, оскільки вона не передбачає поступової зміни сформованих економічних структур, а по-суті повний демонтаж економічної системи [1].

Ідеологія новітніх економічних трансформацій полягала в послідовному їх характері, в широкій роз'яснювально-просвітницькій роботі серед населення, в наданні гарантій соціального захисту при переході до ринку, створенні законодавчої бази захисту прав власників. Тоді багато говорилося про необхідність “шокової” терапії, апробованої країнами Центральної

Європи. Україна внесла свої корективи, викликані компромісами між інтересами впливових соціальних груп і господарських суб'єктів.

У вітчизняній економіці та державній політиці були задіяні елементи “шокової” терапії: лібералізація цін і поступовий відхід від їх централізованого визначення, орієнтація на шкалу вартості світового ринку, конвертування валюти. Міжнародні інституції, надаючи Україні фінансову допомогу, однією із умов визначили різке скорочення бюджетного дефіциту, наполягаючи на жорсткій кредитно-грошовій політиці, прискоренні приватизації.

Влада, схоже, діяла з оглядкою на внутрішню ситуацію. Інколи утримувалася від вельми радикальних кроків. Але поступово прийняла більшість із запропонованих правил гри. Щоправда, ніхто не ризикнув відмінити субсидії, зате зробили їх адресними і тим пом'якшили тягар зобов'язань держави перед малозабезпеченими громадянами. Проте ефективні кроки в інституціональній та промисловій політиці забарилися, системні зміни зволікалися, а життєвий рівень населення продовжував катастрофічно падати.

Відповідно зарубіжні експерти зауважували, що в Україні в основі вибору пріоритетів, способів, механізмів і навіть темпів приватизації лежали здебільшого політичні міркування. Все діялося, мов би із частішим вмиканням гальма, ніж швидкості. Обережно вводилися початкові програми комерціалізації господарської діяльності, орендні взаємини з державою. А вже після малої приватизації почалося акціонування підприємств – перетворення їх в акціонерні товариства. Контрольний пакет акцій держава ще залишала за собою, виставляючи на продаж їх останніми роками взамін фінансових ресурсів.

Складні перипетії відбувалися й навколо земельного питання. З тяжкими потугами і у гострій боротьбі політичних сил народжувалося розуміння невідворотності реформи в аграрному секторі. Відтак, була виробле-

на концепція приватної власності на землю з перспективою купівлі-продажу її, хоча до її реалізації ще далеко.

Становлення ефективної ринкової економіки – процес тривалий, альтернативи йому немає. Інше питання – стратегія дій. А тут нерідко зіштовхуються інтереси вже чітко сформованих груп ділових людей. Олігархічні кола єдині в концептуальних поглядах на питання розвитку приватної власності. Конкуренція між ними існує і відображається в підходах до визначення економічної мети новацій.

Зараз в Україні сильні прибічники монетаризму, котрі уже в значній мірі володіють основними фондами, нерухомістю і виступають за активізацію фінансової політики, маючи грошовий капітал та ліквіди. Їхні суперники – господарська еліта, сформована в основному із старого директорського корпусу. Вони в першу чергу зацікавлені у соціальній стабільності. А як із розвитком внутрішнього розвитку, вітчизняного виробництва, трудових ресурсів?

Монетаристи прагнуть змін прискорених і радикальних. Їхні противники (неокейнсіанці) декларують шлях триваліший, з поступовим освоєнням нових механізмів, остерігаючись втратити у випадку бурхливого розвитку подій керівні важелі. У зіткненні думок, ідей творяться моделі сучасного і майбутнього. Проблема тільки в тому, що будь-який компромісний варіант повинен привести до підвищення життєвого рівня населення. Фактом залишається втілене: перехід від безплатної роздачі власності до її продажу. На цьому етапі інвестор отримав змогу придбати контрольний пакет акцій і розгорнути широку діяльність, як господар.

Держава мала виграти від збільшення надходжень у бюджеті всіх рівнів коштів, виручених від реалізації пакетів акцій. Проте сподівання здійснилися не повною мірою. Потужні зарубіжні потенційні інвестори досі займають обережно вичікувальну позицію. Український ринок їх вабить, хоча відлякують нестабільність нормативно-правової бази, часті зміни по-

даткового законодавства, відсутність впевненості у прогнозованій перспективі.

Вітчизняний капітал, вирощений у домашніх умовах і гнучкіше пристосований до дійсності, також зазнає немалих ризиків і збитків. Адже проблема адміністративно-чиновницького контролю в економіці ще не знята. Вона породжує умови для криміналізації сфери виробничо-фінансових оборотів і заганяння їх у “тінь”. Усе ж попри скрути сталося чи не найважливіше – незворотній перехід до приватної власності, яка створює ефективні моделі господарювання (ніхто на збиток самому собі працювати не прагне), та веде шляхом подальшої демократизації суспільства.

Перехідний етап до ринкових взаємовідносин характерний чималими складнощами та протиріччями. Загострилася боротьба за економічні інтереси між різними політичними та соціальними силами, якісні зміни на виробництві супроводжувалися водночас розбалансуванням на рівні галузей, підприємств, нестійкістю і нестабільністю функціонування економіки. Найсамперед, виділилося помітне нарощування техніко-економічних диспропорцій.

Простої обладнання і незавантаженість виробничих потужностей зумовили ріст втрат, “розмивання” основного капіталу, яким доводилося маневрувати, вирішуючи поточні численні і складні проблеми. Намітилася також тенденція до зволікання з інвестуванням. Сталася своєрідна втеча від капіталовкладень у розвиток високих, науковомістких технологій, у фундаментальні розробки. Погіршилося й використання робочої сили, знизилася якість трудових ресурсів, ускладнилися соціально-демографічні процеси, впав рівень життя народу.

Сказане стосується наслідків. А що, власне, призвело до розхитування економіки, падіння її в глибоку кризу? Тут треба виходити з оцінки макроекономічного стану і характеру реформ. Перебудова економіки держа-

вного регулювання на ринкову аж ніяк не може відбуватися без кардинальної руйнації старої системи, яка мусить відійти в минуле, відкривши простір новому. Це – перше. Друге, і не менш важливе, обумовлене різноманіттям економічних систем перехідного періоду, коли поступово відмирають соціалістичні розподільні принципи і народжується приватна власність на засоби виробництва. Вводиться, так би мовити, поліформічна система суспільного устрою.

Соціальні сили та їхні структури розвиваються в новій історичній обстановці, за якої між ними існують протиріччя, але вже є компроміси. Конфлікти, якими гострими вони не були б вичерпуються, тому що значення класової боротьби втратило нині революційну гостроту. На першому плані – розвиток особи, реалізація потенціалу людини, створення умов для підвищення життєвого рівня.

Економіка суспільства поліформічного типу має помітну соціальну орієнтацію, спрямовану на досягнення високого рівня життя, підтримку державою найменш захищених верств населення. У подальшому протиріччя між соціальними групами розвиваються, забезпечується чітка взаємодія різних соціальних форм і секторів господарювання. Суспільство переходить до соціальної згоди та злагоди.

Правда, на перехідному етапі державне регулювання необхідне. Особливо важливого значення набуває організаційний важіль в управлінні господарським комплексом. Командно-адміністративні методи поступово відмирають, утверджуються ринкові умови. Конкуренція вільних товаровиробників на внутрідержавному ринку відбувається більш-менш в рівних умовах. Одночасно вітчизняний бізнес ще тільки має пройти щаблі росту, аби стати гідним конкурентом могутніх транснаціональних компаній та корпорацій, а також рівноцінним партнером іноземних фірм.

Думається, саме тут не варто обманюватися, недооцінювати роль держави в організації умов для зростання своїх потужних виробничо-комерційних структур, інтегрування їх у світову систему розподілу праці, спеціалізації, кооперування. Така державна підтримка в першу чергу потрібна базовим галузям, які правлять бал у експорті.

Досвід розвинених країн засвідчує й необхідність державної контрактної системи. Централізовані закупівлі для суспільних потреб є і суттєвою фінансовою ін'єкцією, і стабілізують економічну рівновагу на технологічному ланцюжку цілого ряду підприємств, виробництв, галузей. А ще без державної контрактної системи просто немислима реалізація достатніх соціальних, інвестиційних, науково-технічних, екологічних, оборонних програм, забезпечення безпеки країни, становлення і розвиток сучасних, конкурентоздатних галузей.

Саме влада першою повинна вловлювати зміну тенденцій у потребах часу, оперативно реагувати через фінансову, кредитну, податкову політику, реалізовувати програми зайнятості, обмежувати монополізм, сприяти розвитку підприємницької ініціативи, що в кінцевому результаті повинно привести до підвищення життєвого рівня.

Література

1. Миллар Дж. Экономика стран СНГ: реформация, революция или реставрация// Вопросы экономики.– 1993.–№2.– С.56.

Анотація

В роботі розглянуті умови та фактори проходження приватизаційних процесів в Україні, визначені упущення і прорахунки даного процесу. Проведений аналіз впливу приватизації на зміну життєвого рівня населення в умовах трансформації економічної системи.

Prerequisites and factors of privatization processes in Ukraine are considered, and faults and errors of the above processes are determined. Privatization impact on the living standards of population under the conditions of economic system transformation is analysed in the paper.